

बॉ. डॉ. काळ. महाविद्यालय,
घोडेगाव

आर्थिक विकास आणि
नियोजन

TYBA (G-3)

प्रा. डॉ. सौ. छाया दिनेश

जाधव

१- आर्थिक
विकास आणि
आर्थिक वृद्धी

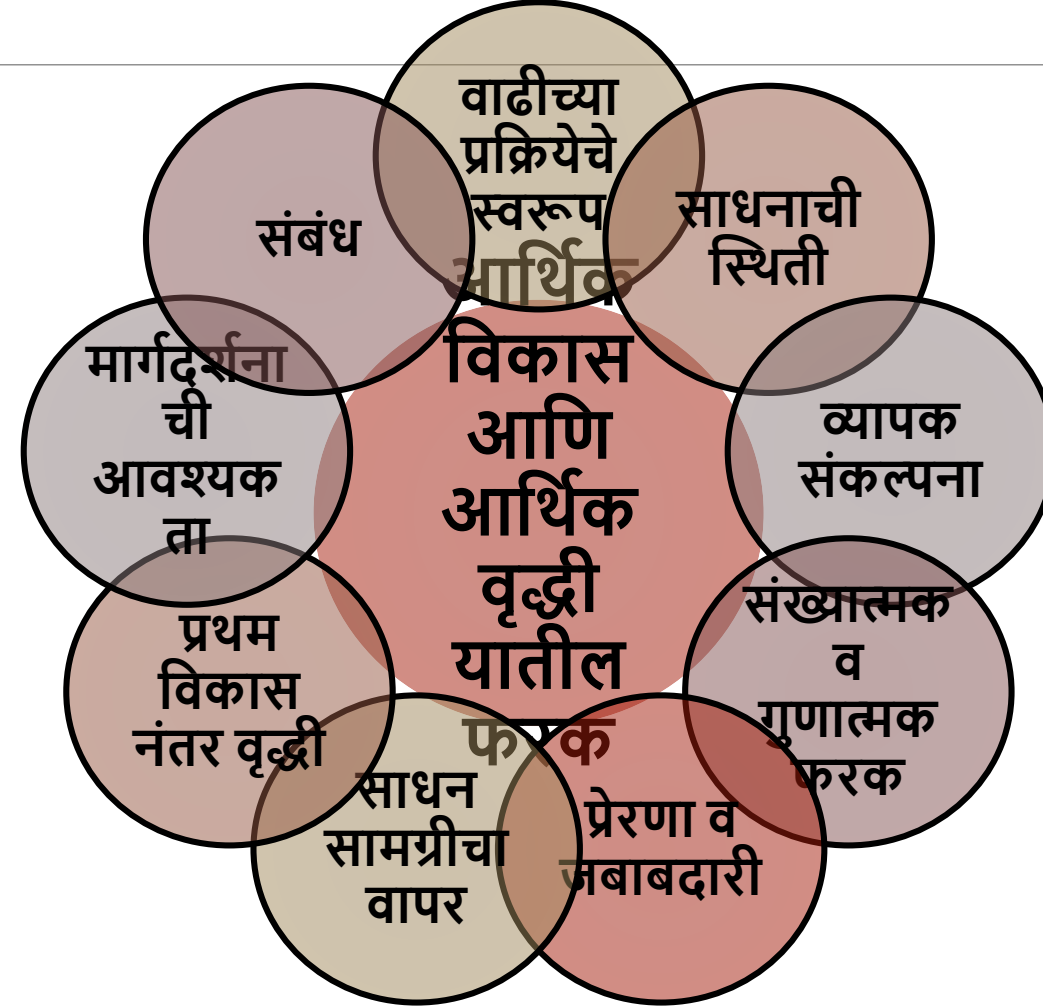
आर्थिक विकासाच्या व्याख्या

- “आर्थिक विकास म्हणजे अशी एक प्रक्रिया की, ज्यामुळे दीर्घकाळ अर्थव्यवस्थेच्या वास्तव राष्ट्रीय उत्पन्नामध्ये वाढ होत राहते.” - प्रो. मायर आणि बाल्डविन.
- “एखाद्या अर्थव्यवस्थेत, तांत्रिक व संस्थापक बदलामुळे उत्पादनात वाढ घडून येते म्हणजे आर्थिक विकास होय.” - प्रो. किडलबर्जर.
- “दीर्घकाळात दूरडोई भौतिक उत्पादनात घडून आलेला बदल म्हणजे आर्थिक विकास होय.” - प्रो. पॉल बरन

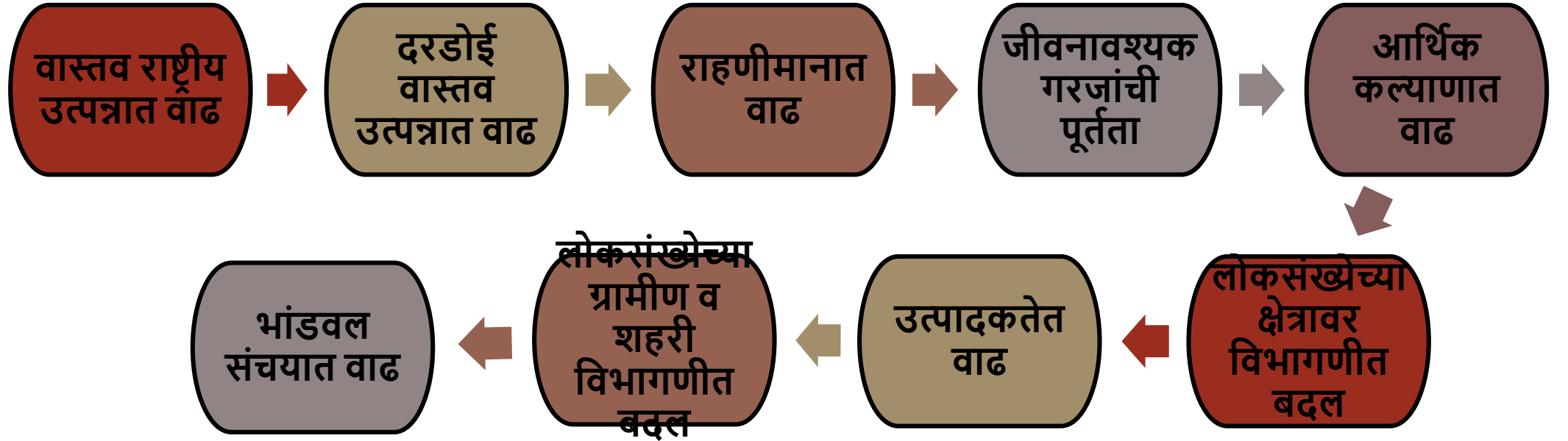
आर्थिक वृद्धीच्या व्याख्या

- “एखाद्या अर्थव्यवस्थेत दीर्घकाळात सावकाश व सतत होत जाणारा बदल म्हणजे आर्थिक वृद्धी होय.” - प्रो. जोसेफ शुम्पीटर
- “दीर्घकाळात अर्थव्यवस्थेत घडून येणारे संख्यात्मक स्वरूपाचे बदल म्हणजे आर्थिक वृद्धी होय.” - प्रो. जे. के. मेहता
- “अर्थव्यवस्थेमध्ये दीर्घकाळात भौतिक वस्तूंच्या उत्पादनातील बदल आर्थिक वृद्धी दर्शवितो.” - प्रो. पॉल बरण

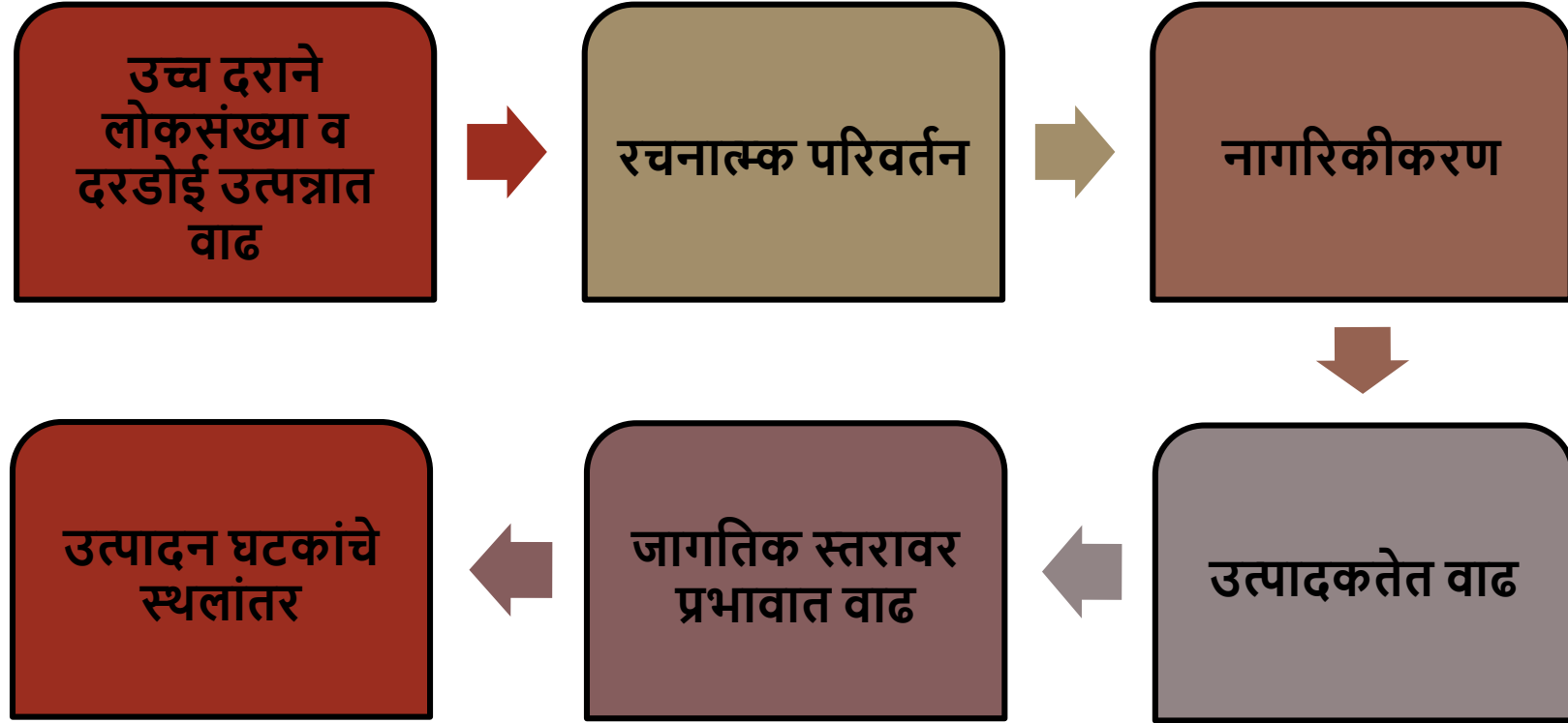
आयक विकास आणि आयक वृद्धि यातील फरक

आर्थिक विकासाचे निर्देशक

आर्थिक वृद्धीचे निर्देशक

२- विकसनशील
देश

विकसित देश

ज्या देशांचे दरडोई उत्पन्न सर्वोच्च आहे, राहणीमानाचा निर्देशांक उच्च आहे, साक्षरतेचा उच्चांक गाठलेला आहे आणि सरासरी आयुर्मान अधिक आहे, अशा देशांना 'विकसित देश' म्हणतात.
उदा. अमेरिका, कॅनडा, जर्मनी, फ्रान्स व जपान

“ज्या देशांचे दरडोई स्थूल उत्पन्न हे 11,455 डॉलर्सपेक्षा अधिक आहे अशा उच्च उत्पन्न गटातील देश म्हणजे विकसित देश होय.”
अमेरिका, जर्मनी, स्वीडन, फ्रान्स, बेल्जिअम, संयुक्त राज्ये, नार्वे, डेन्मार्क, जपान आणि स्वीट्झर्लंड इ. देशांचा समावेश विकसित देशांत होतो.

विकसनशील देश

ज्या देशाचे दरडोई स्थूल राष्ट्रीय उत्पन्न 936 डॉलर्स ते 11,455 डॉलर्सच्या दरम्यान आहे, अशा अल्प व मध्यम उत्पन्न गटातील देश म्हणजे विकसनशील देश होय.
उदा. भारत व चीन

“देशातील वर्तमान लोकसंख्येला उच्च पातळीचे राहणीमान प्राप्त करून देण्यासाठी जेथे अधिक श्रम, नैसर्गिक साधने व भांडवल हे घटक वापरण्याची भविष्यकालीन क्षमता आहे, असे देश म्हणजे विकसनशील देश होय”

अल्पविकसित देश

ज्या देशांमध्ये आर्थिक विकासाची प्रक्रिया सुरू झाली आहे, परंतु त्यांनी साध्य केलेली विकासाची पातळी खूपच अल्प आहे अशा देशांना **अल्पविकसित देश** म्हणतात, उदा. श्रीलंका, पाकिस्तान

“ज्या देशांचे दरडोई वास्तव उत्पन्न अमेरिका, कॅनडा व पश्चिम युरोपिय देशांच्या दरडोई वास्तव उत्पन्नाच्या एक-चतुर्थांशपेक्षा कमी असेल ते देश अल्पविकसित देश होय.”- संयुक्त राष्ट्रसंघ

“ज्या देशात एकाचवेळी उपयोगात न आणलेली नैसर्गिक साधनसंपत्ति आणि अपूर्ण वापर केलेली मानवी श्रमशक्ति आढळते तो देश अल्पविकसित देश होय.”- भारतीय नियोजन मंडळ

विकसनशील देशाची वैशिष्टे

१

• आर्थिक वैशिष्टे

२

• लोकसंख्याविषयक वैशिष्टे

३

• सामाजिक व सांस्कृतिक वैशिष्टे

४

• तंत्रज्ञान विषयक वैशिष्टे

५

• इतर वैशिष्टे

आर्थिक वैशिष्टे

लोकसंख्याविषयक वैशिष्टे

अतिरिक्त
लोकसंख्या

शेती क्षेत्रावर
लोकसंख्येचा
अधिक दाब

वाढता जन्म व
घटता मृत्युदर

कर्त्या
लोकसंख्येचे
प्रमाण कमी

ग्रामीण
लोकसंख्या

लोकसंख्येची
गुणवत्ता कमी

सरासरी
आयुर्मान कमी

कुशल श्रमाचा
अभाव आणि
कमी
उत्पादकता

संयोजक
वर्गाचा अभाव

सामाजिक व सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये

निरक्षरता

रूढी, परंपरा
आणि चालीरिती

स्त्रियांचा
सामाजिक दर्जा
कमी

अंधश्रद्धेचा पगडा

सामाजिक विविध
वर्गात विभागणी

हक्क आणि
अधिकाराबद्दल
कमी ज्ञान

मध्यम वर्ग कमी

तंत्रज्ञानविषयक वैशिष्टे

जुनाट व कालबाह्य
उत्पादन तंत्र

तांत्रिक शिक्षण व
प्रशिक्षण सुविधांचा
अभाव

वाहतूक व
दळणवळणाच्या
अपुन्या सुविधा

इतर वैशिष्टे

पर्यावरणाच्या
दुष्परिणामांकडे दुर्लक्ष

अस्वच्छ वातावरण

रोगराईचे प्रमाण अधिक

३- विकास
प्रक्रियेतील
अडथळे

दारिद्र्याचे दुष्टचक्र

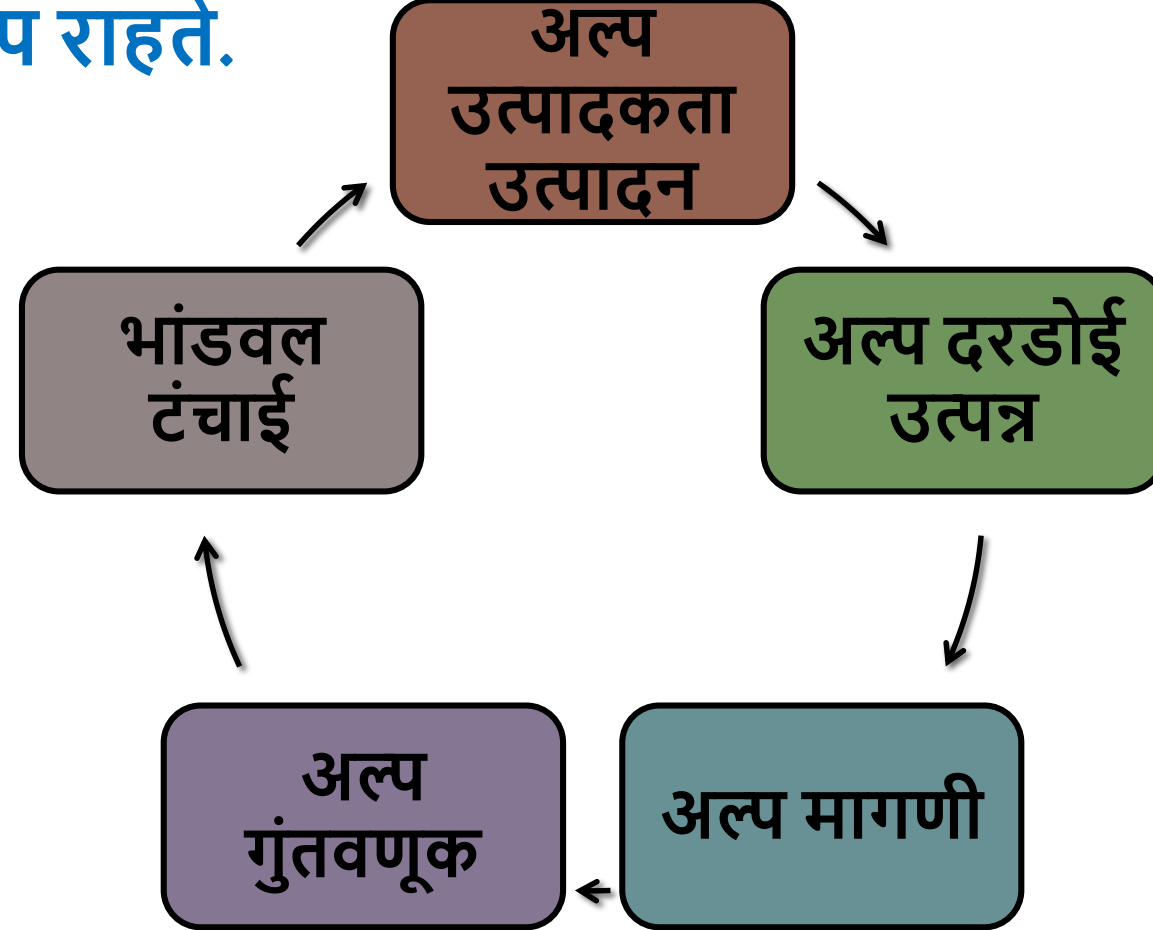
रॅंगर नर्क्स या सुप्रसिद्ध अर्थशास्त्रज्ञाने लिहीलेल्या

“Problems Of Capital Formation In Under-developed Countries” हा ग्रंथ ‘दारिद्र्याचे दुष्टचक्र’ या संकल्पनेचे विवेचन करणारे एक सुपरिचित पुस्तक मांडले आहे. त्यांच्या मते, आर्थिक विकासाच्या समस्येवर विचारमंथन करतांना दारिद्र्याचे दुष्टचक्र या संकल्पनेचा विचार अपरिहार्यपणे करावाच लागतो. कारण दारिद्र्याच्या दुष्टचक्राचा आर्थिकदृष्ट्या अप्रगत देशांच्या आर्थिक विकासावर अधिक तीव्रतेने परिणाम होतो.

“दारिद्र्याच्या दुष्टचक्राचा संबंध चक्रीय संबंध असणाऱ्या अशा आर्थिक घटकांशी येतो जे घटक गरीब देशाला दारिद्र्यातच ठेवतात.”- रॅंगर नर्क्स

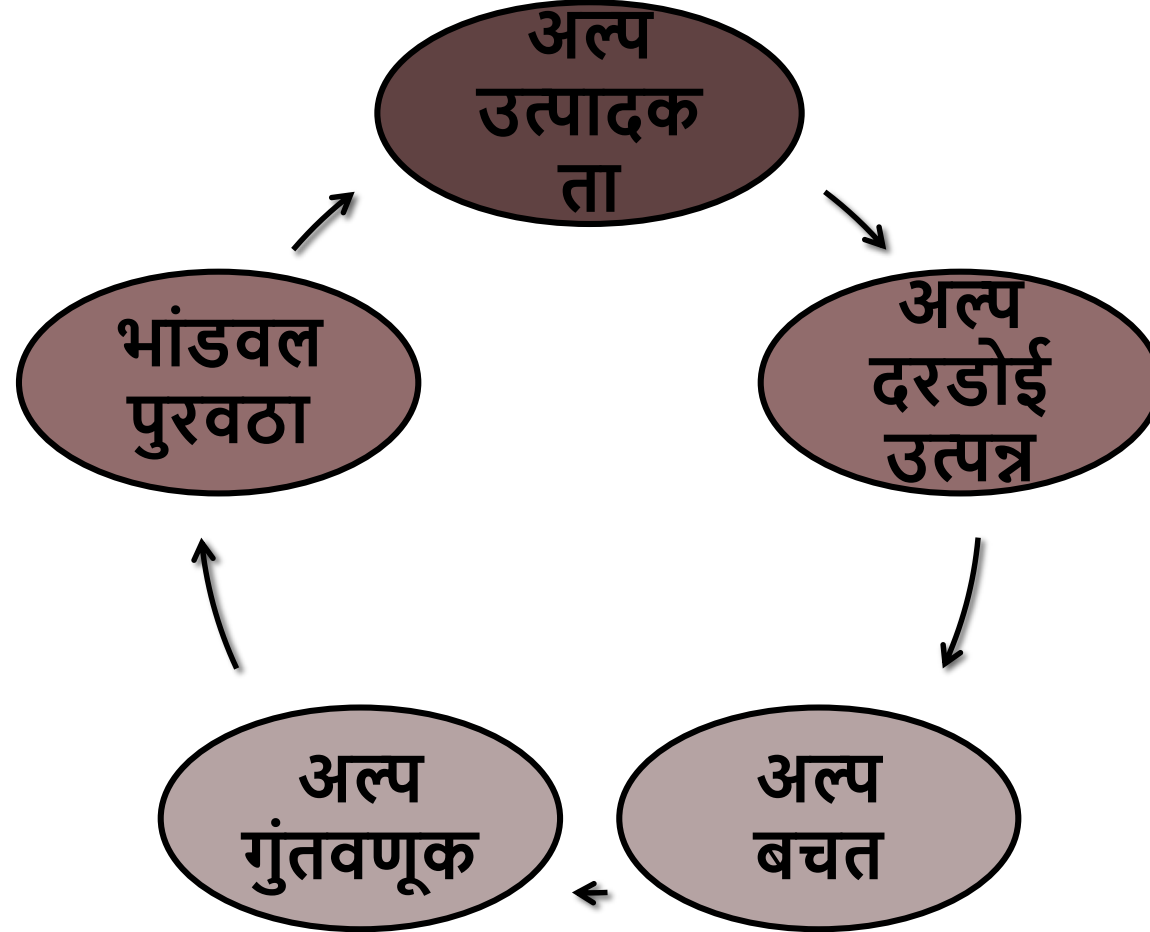
दुष्टचक्र

अल्प उत्पादकतेमुळे अविकसित देशात दारिद्र्याचे दुष्टचक्र सुरू होते. अविकसित देशात शेतीक्षेत्र आणि औद्योगिक क्षेत्र मागासले असल्याने या क्षेत्रातील उत्पादन क्षमता अत्यल्प राहते.

दुष्टचक्र

अल्प उत्पादकता ही सर्वच अविकसित देशांसमोर असते. अल्प उत्पादकतेमुळे शेती, उद्योग क्षेत्रातून खूपच कमी उत्पादन होते. दरडोई उत्पन्न कमी राहते

द्वारप्रयाच दुष्टवक्र निमाण हाण्याचा कारणे

अल्प उत्पादकता

कमी बचत

भांडवल टंचाई

अत्यल्प वाढावा

अल्प मागणी

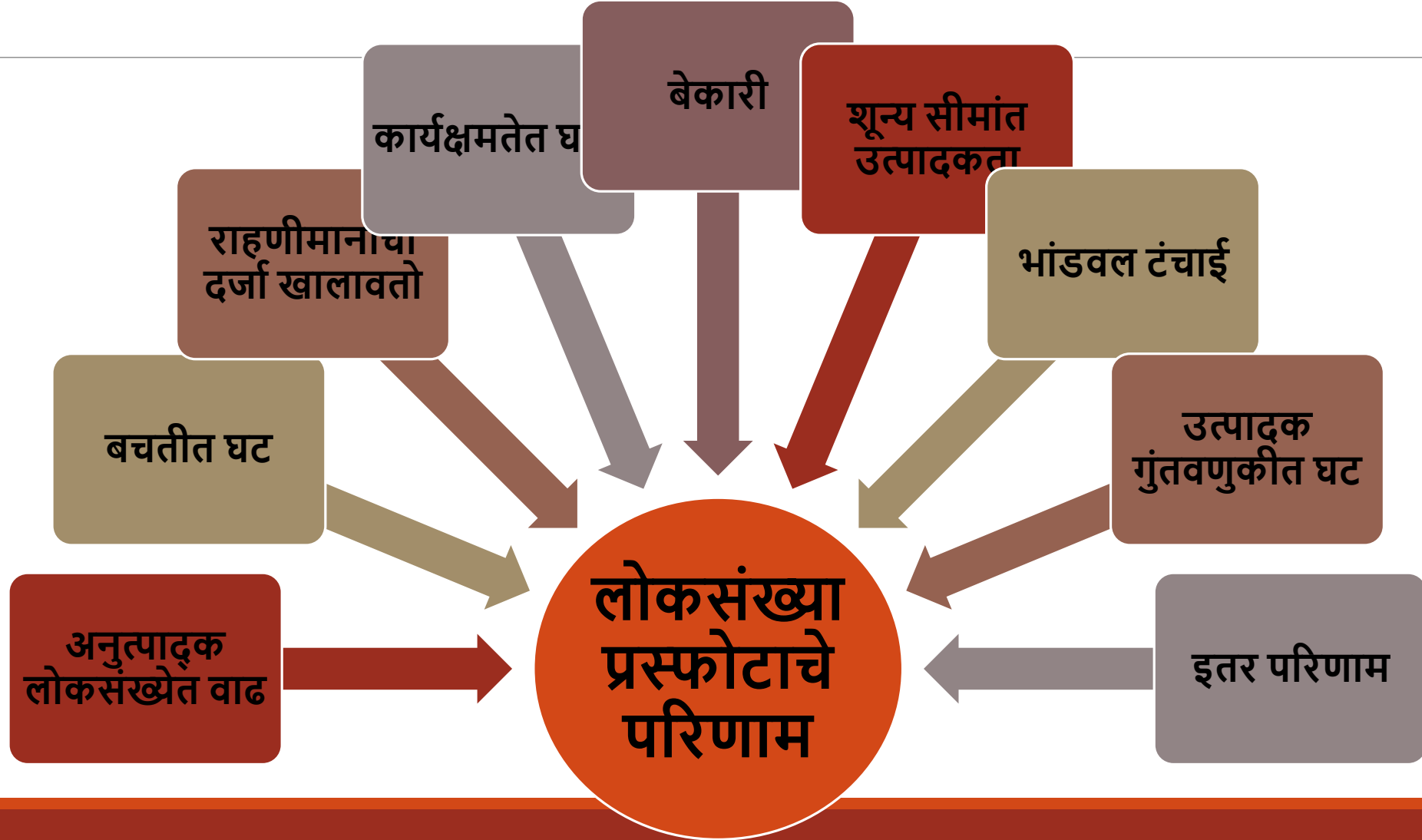
नैसर्गिक
साधनांचा अपूर्ण
विकास

विपणीची
अपूर्णता

शून्य सीमान्त
उत्पादकता

लोकसंख्येच्या प्रस्फोट

“लोकसंख्येच्या अचानक प्रचंड वाढीला लोकसंख्येचा प्रस्फोट असे म्हणतात”

शेतीची कमी उत्पादकता

“शेतीची उत्पादकता म्हणजे उत्पादनाचे तंत्र स्थिर असताना किंवा दिलेले असताना विशिष्ट प्रदेशातील विशिष्ट आकारमानाच्या शेतजमिनीत होणारे उत्पादन होय.”

प्रतीहेक्टरी उत्पादकता शुल्क: प्रतिहेक्टरी उत्पादकता म्हणजे लागवडीखालील शेतीक्षेत्रात दर हेक्टरी होणारे सरासरी उत्पादन होय

सूत्र-

$$१) \text{ शेतीची हेक्टरी उत्पादकता} = \frac{\text{विशिष्ट पिकाचे एकूण (शेती)उत्पादन}}{\text{लागवडीखालील क्षेत्र (हेक्टरी)}}$$

$$२) \text{ शेतीची प्रतिमानशी उत्पादकता} = \frac{\text{विशिष्ट पिकाचे एकूण (शेती)उत्पादन}}{\text{शेतातील श्रम संख्या}}$$

शेतीच्या कमी उत्पादकतेची कारणे

पावसावरचा
जुगार

धारणक्षेत्राचे
लहान
आकारमान

अपूर्ण
जलसिंचन

पारंपारिक
शेती पद्धती

अपूर्ण
वित्तपुरवठा

सदोष
विक्रीव्यव
स्था

साठवणुकी
च्या अपूर्ण
सुविधा

कोरडवाहु
शेती
संशोधनाक
डे दुर्लक्ष

निर्धन कुळे

भांडवल टंचाई

भांडवलाच्या टंचाईमुळेच अप्रगत देशांना पूरक सुविधांच्या विकासासाठी रेल्वे, रस्ते, विद्युतनिर्मिती, बँकिंग कंपन्या इ. परकीय भांडवल व परकीय कंपन्यांना निमंत्रित करावे लागते.

अल्प उत्पादन

अत्यल्प बचत

मागणीची
कमतरता

मागासलेले
उत्पादन तंत्र

प्रतिकूल
सरकारी धोरण

तुटीचा
अर्थभरणा

गुंतवणुकीच्या
अत्यल्प संधी

प्रदर्शन परिणाम

आर्थिक गळती

सरंजामशाही
पद्धती

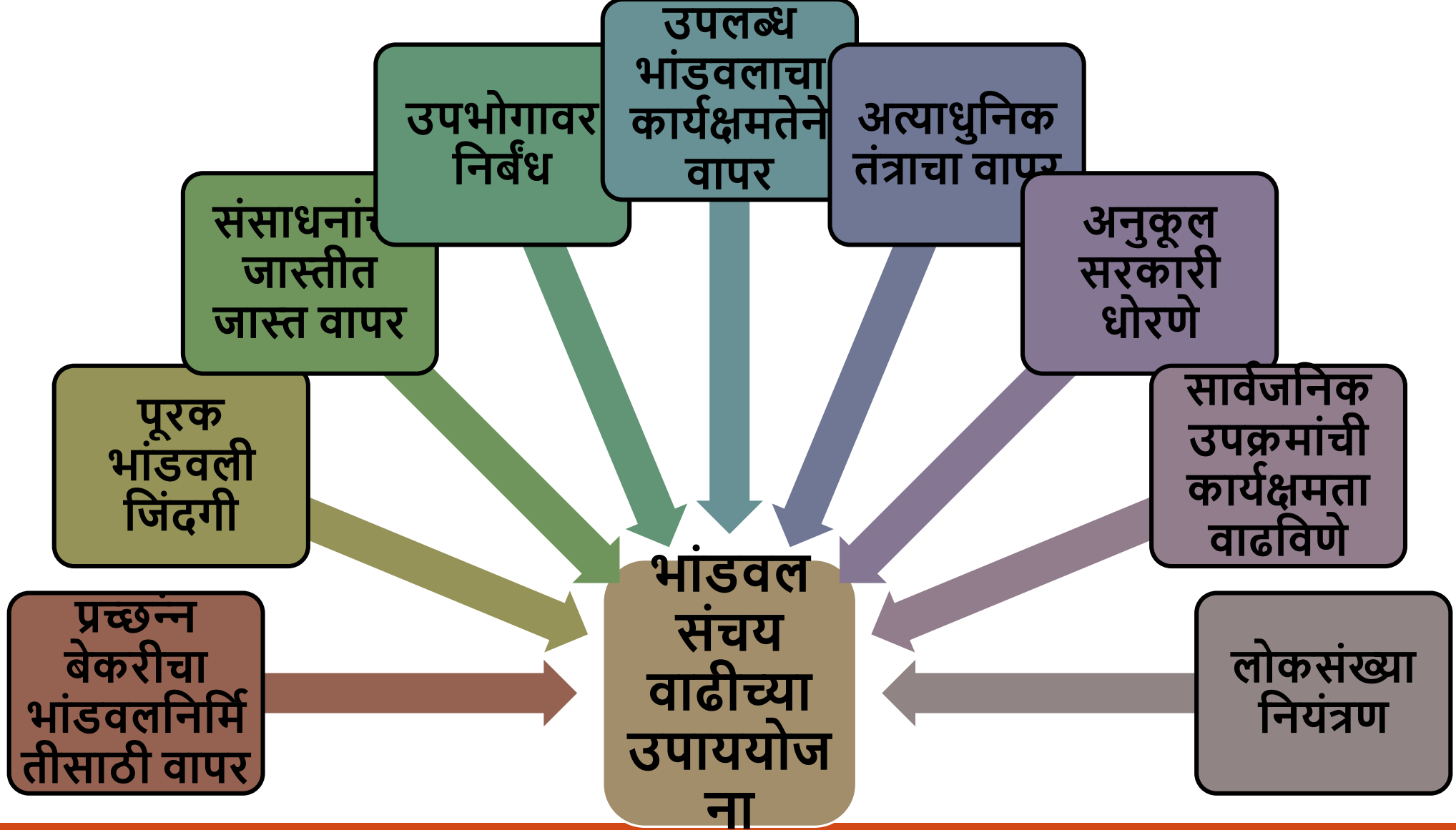
वेतनाचे कमी
दर

सार्वजनिक
उपक्रमातील
तोटा

अतिरिक्त
लोकसंख्या

अल्पविकसित
वित्तीय बाजार

भांडवल संचय वाढीच्या - उपाययोजना

प्रगत तंत्रज्ञान वापराचे फायदे

कार्यक्षमतेत वाढ

उत्पादन खर्चात घट

विक्रीत वाढ

उत्पादन साधनांचा
अधिकाधिक वापर
शक्य

नवनवीन शोध

भांडवलाची बचत

औद्योगिकीकरण

शेतीक्षेत्राचा विकास

उत्पादन वाढ

प्रगत तंत्रज्ञान वापरातील अडथळे

- भांडवलाची टंचाई
- बेकारीत वाढ
- कामगार संघटनांचा तीव्र विरोध
- अपुन्या सुविधा
- कोरडवाहु क्षेत्र
- महागडे व कालबाह्य तंत्रज्ञान
- आंतरराष्ट्रीय स्पर्धा

सामाजिक - सांस्कृतिक अडथळे

धर्म

- 1) अंधश्रद्धा
- 2) लोकसंख्या नियंत्रणाला विरोध
- 3) बचतीवर अनिष्ट परिणाम

जातीयता

- 1) व्यावसायिक गतीशीलता कमी
- 2) श्रमाची प्रतिष्ठा कमी
- 3) अस्पृश्यता

संयुक्त कुटुंबपद्धती

- 1) निष्क्रियता
- 2) निर्णयक्षमतेवर प्रतिकूल परिणाम
- 3) उच्च जन्मदर

कामाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण

- 1) संकारात्मक दृष्टीकोण- अभाव

राजकीय अडथळे

राजकीय
अस्थिरता

सत्ताधा
ऱ्यांचे
डावपेच

मूलतत्त्व
वादी

जबाबदा
री व
इच्छेचा
अभाव

भांडवल
दारांचा
अभाव

धर्माचे
राजकार
ण

प्रशासकीय अडथळे

वसाहतवा
दी
प्रशासकीय
यंत्रणा

लालफिती
चा कारभार

भ्रष्टाचार

सार्वजनिक
उपक्रमांचा
वाढता तोटा

प्रतिकूल
कडक
निर्बंध

बाह्य अडथळे

प्रतिकूल आर्थिक संबंध

महासत्तेची अरेरावी

खुल्या व्यापाराचे धोरण

व्यवहारतोलातील सूट

शोषण

बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे आक्रमण

आंतरराष्ट्रीय वित्तीय संस्थांचा वाढता हस्तक्षेप